

JOSEF ČESKA

O NIČENÍ PRACOVNÍCH NÁSTROJŮ ANTICKÝMI OTROKY

Když vysvětloval Karel Marx v prvním díle „Kapitálu“ zhodnocovací proces kapitalistické výroby a uváděl důvody, proč má každý kapitalista zájem na tom, aby se v jeho továrně nepromarnila jediná minuta a aby nepřišel nazmar žádný materiál, uvedl tu, jakoby na okraji, obsáhlou a velmi významnou poznámku o tom, že právě promarněný materiál a promarněné pracovní prostředky jsou jednou z věcí, které zdražují výrobu založenou na otroctví.¹ Marx tu upozorňuje na těžkopádné nástroje, jakých se užívalo v otrokářských státech amerických, a na to, jak nešetrně s nimi otroci zacházeli. Jako doklad pak uvádí výstižný citát ze spisu Sea Board Slave States od Američana F. L. Olmsteda. Ten popisuje jako očité svědek, jak nanejvýš hrubě zacházeli černí otroci s dobyt看em, a uvádí mimo jiné i odpověď místních statkářů na svůj dotaz, proč musí otroci pracovat s nejtěžšími a nejhrubšími nástroji. „Tvrdili mi, že vzhledem k tomu, jak neopatrně a neohrabauě zacházejí otroci s nástroji, není možné svěřit jim s výhodou lehčí nebo méně hrubé nářadí, a že takové nářadí, jaké my stále svěřujeme našim dělníkům ke svému prospěchu, by na obilných polích Virginie nevydrželo ani jeden den — ačkoli půda na těchto polích je lehčí a méně kamenitá než u nás.“²

Stejný poměr k výrobním nástrojům, jak to z Marxových slov vyplývá, byl předpokládán jako typický i pro otrokářskou formaci antickou. „Dělník se tu liší, podle výstižného výrazu starověkých lidí, jen jako instrumentum vocale od zvířete jako instrumentum semivocale a od neživého pracovního nástroje jako instrumentum mutum. Sám však dává zvířeti a pracovnímu nástroji pociťovat, že se jim nepodobá, že je člověk. Vytváří si vědomí své odlišnosti od nich tím, že s nimi špatně zachází a že je con amore ničí. Proto je ekonomickým principem tohoto výrobního způsobu používat jen nejhrubších, nejtěžkopádnějších pracovních nástrojů, které právě pro jejich neohrabauou nemotornost lze těžko zničit.“³

Pokud vím, opírají se sovětsí vědci, když zdůrazňují nezájem otroků o zvýšení produktivity práce a jejich odpor k pracovním nástrojům, jen o tuto Marxovu poznámku,⁴ kdežto v literatuře z pera badatelů starších a nemarxistických se o tom nedočteme vůbec, a to proto, že nenacházejí v pramenech o této věci žádné zprávy^{4a} a na analogii s americkým otroctvím nehledí; snad se jim nezdá průkazné odvozovat tak dalekosáhlé závěry z novodobého otroctví pro otroctví antické. Tyto dva typy otrokářského systému nelze vskutku ztotožňovat, a při jejich srovnání vidíme některé podstatné rozdíly;⁵ jedním z nich je to, že se antický člověk povětšinou díval na manuální práci svobodných pracujících stejně jako na práci otrockou. Manuální práce, ze-

jména námezdní, se v té době pokládala, jak je známo, za úděl otrocký,^{5a} a nemáme žádných dokladů, že by svobodní dělníci (mercennarii) předstihovali otroky produktivitou práce. V zemědělství pracovali leckdy svobodní lidé za těžších podmínek než otroci,⁶ a pokud jde o městskou plebs, zaměstnávanou někdy veřejnými pracemi, tam se, jak se zdá, hledělo častěji na stránku sociální než na produktivitu práce.^{6a}

Je tedy správné, tvrdí-li se o antických otrocích všeobecně, že jim byly záměrně dávány jen nejhrušší nástroje, které bylo těžko zničit, a že antičtí otroci ničili pracovní nástroje?⁷ Pokusím se řešit tuto otázku rozborem některých pramenů z doby vrcholu otrokářského řádu v Itálii.

U starověkých autorů čteme často stesky na to, že otroci bez dozoru nic nedělají, že šidí a okrádají své pány, kde jen mohou, jak o tom svědčí zejména slova Columellova: „Na vzdálených statcích, do nichž není snadno hospodáři dojíždět, by bylo výhodnější mít pod svobodnými nájemci než pod šafáři z řad otroků jak veškerý druh pozemku, tak obzvláště půdu určenou pro obilí, kterou může nejméně ničit (jako se to dělá s vinicemi nebo se stromovím) pachtýř, ale kterou nejvíce pustoší otroci. Ti pronajímají skot, špatně jej a ostatní dobytek pasou, neořou pečlivě půdu a vykazují daleko více vysetého semene, než kolik vyseli, ale ani tomu, jež svěřili zemi, nepomáhají tak, aby správně vzešlo. A když snesou obilí na mlat, při mlácení jeho množství denně zmenšují buď šizením nebo nedbalostí, neboť jednak sami kradou, jednak je nestřeží ani před jinými zloději; avšak ani uložené obilí nezanášejí správně do knih. Tak se stává, že se provinuje i správce i čeděř, a přitom se dosti často pomlouvá půda.“⁸

Columella je přesvědčen, že měli majitelé mnoha velkostatků poměrně menší výnosy než ti hospodáři, kteří sami na vše dohlédli. Proto se mu zdál velmi poučný výklad uvedený v knize Iulia Graecina o vinařství. Graecinus tam psal o tom, co mu vyprávěl několikrát jeho otec o sousedu Paridii Veterenovi. Ten měl dvě dcery a pozemek osázený révou. Jednu jeho třetinu dal věnem starší dceři, a přesto prý sklízel stejně velkou úrodu ze dvou třetin svého pozemku jako dříve z celého. Potom provdal na polovinu zbylého pozemku mladší dceru, a ani tak prý nesnížil svůj dřívější příjem. „Co tím (Graecinus) vysvětluje, ne-li to, že byla patrně později vzdělávána ona třetina pozemku lépe než dříve celý pozemek“, dodává k tomu vyprávění Columella.⁹ Ovšem takový hospodář nesměl dávat otrokům nejhorší nástroje.^{9a} Sám Columella výslovně upozorňuje, že je třeba dát vinaři tenké nože, vyrobené z tvrdé oceli, neboť jinak se při ořezávání a štěpování révy i vinař mnohem více unaví, i réva tím více trpí. Na mnohých vinicích totiž pracovali otroci tupými noži, vyrobenými z měkkého železa, avšak nikoli proto, že by se jim římstí hospodáři báli lepší nástroje svěřit, nýbrž že se o to nestarali. „Zjistil jsem,“ poznamenává Columella,¹⁰ „že velmi mnoho lidí touto nevědomostí pustoší vinice.“

Narážku na to, že se vždy nedbalo dobrého stavu pracovních nástrojů, nalézáme v Plautově komedii Pseudolus, ovšem to je vtip a nikoli vážný doklad. Kuplíř Ballio tam nařizuje svým otrokům:

*„Ty, džbánec co máš, vodu nos a naplň kotel v kuchyni!
Ty se sekerou dřevařského úřadu mi správcem buď!“*

Otrok (namítá):

„Ta tupá jest.“

Ballio:

„To neškodí! To rovněž vy jste od ran.

Zdaž stejně proto přece vás všech neužívám k práci?‘‘¹¹

Kvalitní nástroje nebylo ovšem možno svěřit každému otroku, proto si opatřovali opatrní stakáři otroky kvalitnější. Columella neváhal zaplatit za dobrého vinaře 8000 sesterciů, ačkoli se lidé v jeho době většinou domnívali, že k té práci postačí otrok mnohem lacinější, koupený v dražbě.¹² Ovšem i Columella užíval pro nejhrubší práce otroků laciných, kteří musili pro svou nespolehlivost pracovat v poutech a být stále bedlivě střeženi.¹³ Columella je nazývá na jednom místě noxii a staví je proti innocentes.¹⁴ Substantivum noxii znamená zpravidla „vinníci, provinilci“; vskutku byli takoví otroci zavíráni do káznic a pracovali pak na poli, v mlýnici i jinde jako vinciti.¹⁵ Noxii však je třeba zde, jak soudím, chápat v původním významu lidé škodliví, škodu působící. Pokusím se to dokázat.

Od dob, kdy začaly v Itálii vyrůstat na úkor drobných usedlostí velkostatky, stávalo se jho otroků stále těžším. Jejich množství v Itálii rychle vzrůstalo, a statkáři jich měli tolik, že je ani neznali.¹⁶ Tito neznámí otroci vzbuzovali jistě právem pánovu nedůvěru; vždyť to byli lidé ze všech končin světa,¹⁷ kteří nepřestávali toužit po ztraceném domově a svobodě.¹⁸ Poněvadž se stával dohled na početné a nespolehlivé otroky nesnadným, sáhlo se k poutům. A tak vytvořili nespolehliví otroci, jimž byly ukládány nejtěžší práce, zvláštní skupinu otroků v okovech — „genus ferratile“.¹⁹ Otroci, zvaní vinciti,²⁰ compediti,²¹ pracovali i odpočívali v poutech.²² Svěřovány jim bývaly zpravidla jen hrubé pracovní nástroje, na poli asi jen náradí na kopání (ligones, bidentes). V pramenech bývá totiž velmi často označován spoutaný otrok jako „fossor“.²³ Ubytování byli v těsných komůrkách, zvaných ergastula.²⁴ Bylo by ovšem chybné, kdybychom se domnívali, že existovala ergastula jen v zemědělství. Užívalo se jich v lomech, mlýnicích a pravděpodobně i v některých řemeslech, která vyžadovala značného počtu rukou.²⁵

W. L. Westermann míní, že byli v ergastulech snad jen otroci z trestu, ale ta domněnka není správná.²⁶ U antických autorů čteme o nesmírném množství otroků v poutech;²⁷ do ergastulí byli posíláni zajatci²⁸ a v neklidných dobách tam byli zavlékáni i svobodní lidé.²⁹ Podle Columelly byli někteří otroci trestáni pouty,³⁰ ale většina otroků byla nepochybně v ergastulech natrvalo. Vyplývá to na př. z toho místa, kde dává Columella tuto radu: „Aby se s nimi (t. j. otroky spoutanými) nespravedlivě nezacházelo, ať už jde o oděv nebo o ostatní náležitosti, musí být hospodářovo vyšetřování ve prospěch otroků toho druhu tím bedlivější, čím více lidem jako šafářům (vilicis), dohlížitelům na práce (operum magistris) a dozorcům ergastula (ergastulariis) jsou podřízeni.“³¹ Kdyby tu šlo jen o otroky dočasně, za trest uvězněné, nemusil být mít Columella starost o jejich šatstvo, neboť je otroci často nedostávali. Správně proto uvádí H. Wallon, že ergastulum nebylo jen místem trestu pro vinníky, nýbrž i místem odpočinku pro těžce pracující otroky.³²

Servi vinciti žili v pracovních i životních podmínkách žalostných. Někteří z nich se prý se svým stavem dovedli smířit,³³ ale jinak se vcelku jevíli jako lidé zoufalí (desperantes).³⁴ Jejich majitel měl však o nich své mínění. Věděl totiž, že by mu při jediné vhodné příležitosti uprchli, a že je možno jen přísnou kázní a dozorem donutit je k práci. Proto jsou to pro něho lidé špatní (improbi), kteří nemyslí na nic jiného, než jak by mu mohli uškodit. Snad byli v tomto směru servi vinciti značně vynalézaví, neboť jejich duch prý byl

většinou bystřejší, než toho vyžadovala jejich práce.³⁵ A tak není divu, že si Columella posteskl nad velkými ztrátami římských velkostatkářů, kteří vydali „hospodářství na škodu (t. j. dali je poškozovat) právě těm nejhorším otrokům, takřka jako katům“.³⁶ Že tito otroci, působící svému majiteli škodu (noxa), nezacházeli asi příliš šetrně s náradím, lze jistě právem předpokládat.

Avšak zaměřme se k otázce, pokud otroci ničili svévolně pracovní nástroje, a proč tak činili. Přímych údajů v pramenech nenalezeme; i zmínky o tom jsou velmi vzácné, ba docela výjimečné. Narážkou na to by snad mohly být verše Iuvenalovy, v nichž vybízí básník svého hosta, aby odložil před jeho prahem veškeré své starosti o dům, o otroky a o všechno, co otroci rozbíjejí,³⁷ ale průkazné to místo není.

Nejspíše bychom čekali nějaký doklad v odborné římské literatuře o zemědělství, zejména v obsáhlém díle Columellově, ale ani tam jsem nenašel žádné přímé zprávy o tom, že otroci úmyslně ničili pracovní nástroje. A tak se musíme spokojit pouze místem, kde se této otázky Columella jen dotýká. Je to v XI. knize, kap. 1, § 21. „*Quare tam vestem servitorum quam, ut dixi, ferramenta bis debebit (sc. vilicus) omnibus mensibus recensere, nam frequens recognitio nec impunitatis spes nec peccandi locum praebet.*“ — „Proto bude povinností šafářovou dvakrát každý měsíc prohlédnout jak oděv otroků, tak i, jak jsem už pravil, železné nástroje, neboť častá kontrola neskýtá ani naději na beztrestnost ani příležitost k provinění.“

Vilicus měl tedy každých patnáct dní prohlížet železné pracovní nástroje, jejichž hodnota se arci snižovala stálým užíváním, ale s nimiž též někdy nakládali otroci tak, že to bylo v neprospěch pána. Jinak by se tu nemohlo mluvit o nějaké naději na beztrestnost a o příležitosti k provinění. Sotva lze soudit, že by šlo o rozkrádání náradí, neboť toho se mohl dopustit namnoze jen sám vilicus nebo magistri operum (t. j. jacísi „parťáci“); ostatně Columella by to při své důkladnosti, s jakou popisuje povinnosti šafáře, jistě nezapomněl připomenout.³⁸ Naopak vilicus je tu činitelem, jenž za stav náradí zodpovídá, a kontrolou se mělo — vedle celkového zjištění stavu pracovních nástrojů — jednak zjistit, kdo jaké náradí zničil, jednak předejít tomu, aby bylo svévolně ničeno.

Že tu asi jde o ničení pracovních nástrojů, tomu by nasvědčoval druhý doklad, kterého se sám Columella na místě již citovaném dovolává, a to XI 1, 20. „*Tum etiam per ferias instrumentum rusticum, sine quo nullum opus effici potest, recognoscat (sc. vilicus) et saepius inspiciat ferramenta eaque semper duplicia comparet ac subinde refecta custodiat, ne si quod in opere vitiatum fuerit, a vicino petendum sit, quia plus in operis servorum avocandis quam in pretio rerum eiusmodi dependitur.*“ — „Dále také o svátcích atž kontroluje (vilicus) zemědělské náradí, bez něhož nemůže být vykonáno žádné dílo, a častěji atž prohlédne železné nástroje; atž je opatří vždy po dvou a at je, občas opravené, opatruje, aby nemusil, jestliže by bylo něco při práci pokazeno, žádat to od souseda, poněvadž se na přerušené práce otroků vynaloží více než na hodnotu věci toho druhu.“³⁹

Jestliže měli otroci pracovat ustavičně,⁴⁰ musil vilicus dbát toho, aby bylo ve ville uloženo dostatečné množství rezervních nástrojů. O jejich řádné uložení se pak starala vilica a udržovací práce prováděli atrienses a fabri,⁴¹ kdežto o náradí, kterého se právě užívalo, musili pečovat sami otroci zemědělští; ti je večer při umělém světle ostřili a zhotovovali k němu nové rukojeti nebo je aspoň nasazovali.⁴² Rezervní nástroje byly pro římského statkáře nutné, aby

práce nikde nestála, a statkář měl přitom menší vydání, než kolik ztrácel, byla-li práce otroků přerušena. A tu máme tedy odpověď i na otázku, proč někdy otroci pracovní nástroje svévolně — a přitom ovšem tajně — ničili. Chtěli mít chvíli oddechu od neustálé dřiny, a té jim bylo ve dne zpravidla dopřáno jen tehdy, když neměli čím pracovat.^{42a}

Toto vysvětlení se může zdát až příliš samozřejmé, aby je bylo nutno dokládat prameny. Vyplývá už z toho, že byla otrocká práce nucená. Avšak to nikterak nesnižuje cenu uvedených Columellových údajů jakožto historického pramene; překvapuje jen, že nacházíme u spisovatele tak mnohomluvného zprávu jen nepřímou. Proti ostatním autorům, kteří se zajímali o životní a pracovní podmínky otroků, zejména spoutaných, velmi málo, věnoval ovšem Columella ve svém díle otrokům přiměřenou pozornost, ale snad i on pokládal za bezdůvodné psát o věcech všeobecně známých, neboť tehdy platila zásada, že to není nic nového, dopustí-li se otrok přestupku.⁴³

Také v náhrobních nápisech bychom hledali marně nějakou pochvalu nebo zmínku o tom, jak který otrok zacházel s pracovními nástroji. Pietním pohřbem odměňovali totiž páni jen některé své otroky „innocentes“; to adjektivum nemá u Columelly jiného významu než běžnější „frugi“.⁴⁴ Sám Columella, jak jsme uvedli výše, věděl dobře, že nejsou ani „řádní“ otroci bez pánova dozoru spolehliví a poctiví. Jejich přečiny byly ovšem jiného druhu a vyplývaly z jejich větší nebo menší volnosti. Proto se také při koupi takových otroků dbalo toho, nejsou-li prolhaní a nemají-li sklony k zahálce a zlodějství, nehledě už na vzpurnost a sklony k útěku.⁴⁵

Můžeme tedy zakončit svůj článek tímto závěrem: Otroci neměli, až na nějaké výjimky, kladného poměru k práci a svým pánům škodili tak, jak jim to dovolovalo jejich postavení a pracovní podmínky. Aby pracovali „řádně“, musili být stále kontrolováni. Nedohlédli-li pán aspoň občas na vilica a na ostatní otroky samostatně pracující, zanedbávali i tito, možno říci, privilegovaní otroci své povinnosti, a opustil-li statek vilicus, třebaš na krátkou dobu, bývala to zase pro ostatní otroky obyčejně vhodná příležitost „k zahálení a k provinění“.⁴⁶ Pro otroky pracující kolektivně ve velkých skupinách a vykonávající nejtěžší a nejhrubší práce stačilo k tomu, aby „páchali zlé skutky“, už to, že nemohli být jednotlivě kontrolováni.⁴⁷ Poněvadž pracovali hromadně nejčastěji servi vincti, jimž pouta, přísný dozor a tresty znemožňovaly jakýkoli volný pohyb, mohly být jejich „zlé skutky“ jen velmi omezeny. Přivlastnit si něco z pánova majetku nebylo v jejich moci, nanejvýš si někdy vzali z hladu něco nedovoleného k jídlu.⁴⁸ Jednalo-li se s nimi krutě a bezohledně, byli arci pro své dozorce i pány stálým nebezpečím,⁴⁹ ale jinak mohli škodit svému majiteli zpravidla jen tak, že si všelijak ulehčovali práci a že zacházeli nešetrně s pracovními nástroji. Nástroje ničili jednak z nenávisťi k nucené práci samé,⁵⁰ jednak proto, aby si od práce na chvíli oddechli. Jak to dělali, jaké nástroje ničili, a jak často, o tom z pramenů nevíme nic konkrétního. Můžeme toliko předpokládat, že to byly nejčastěji motyky a jiné nářadí ke kopání. Hrubá práce vyžadovala arci hrubého nářadí, a laciná otrocká práce nevedla ke zvýšení její produktivity, ale jestliže se užívalo často špatných nástrojů i k speciálním úkonům, které bylo možno snáze a lépe vykonat s nástroji kvalitnějšími, nedálo se tak v antice proto, že by se byli páni rozpakovali svěřit svým otrokům nástroje lepší, nýbrž proto, že se o hospodářství a o nářadí většinou jen velmi málo osobně starali. Staří autoři, zejména Columella, zdůrazňovali totiž často tu věc, že statkář, nechával-li

své otroky pracovat špatnými nástroji, má malý výtěžek, a také archeologické nálezy nesvědčí o tom, že by se v antice pracovalo nástroji zcela primitivními. Můžeme ovšem připustit, že otroci někdy nástroje svévolně ničili, ba u otroků spoutaných to musíme i předpokládat, ale přesto se mi zdá Marxova analogie s americkým otroctvím upřílišená, a tvrzení těch badatelů, kteří se jen o ni opírají, lze hodnotit jako jednostranné generalisování.

POZNÁMKY

¹ K. Marx, Kapitál I, SNPL, Praha 1954, pozn. 17 na str. 215 n.

² Tamtéž, str. 216.

³ Tamtéž, str. 215.

⁴ N. A. Maškin, Istorija drevnego Rima, 1949, str. 220; čes. překlad Dějiny starověkého Říma, Praha 1952, str. 230; I. M. Tronskij, Istorija antičnoj literatury, Leningrad 1951, str. 5; čes. překlad Dějiny antické literatury, I. díl: Řecká literatura, Praha 1955, str. 7 n.; K. V. Ostrovitianov, Nástin ekonomiky předkapitalistických formací, Praha 1951, str. 65; D. V. Kuzovkov, Ob uslovijach, porodivšich različija v razvitii rabstva, i jego naivysšeje razvitije v antičnom mire, Vestnik drevnej istorii, 1954, č. 1, str. 111; a j.

Takřka výjimkou je tu E. Ciccotti, Der Untergang der Sklaverei im Altertum, Berlin 1910, str. 139 a 209 (italský originál mi nebyl dostupný).

⁵ Srov. V. S. Sergejev, Isto-ija drevnej Grecii, OGIŽ-1948, str. 233; čes. překlad Dějiny starověkého Řecka, Praha 1952, str. 221.

⁶ Srov. Cicero de off. I 42, 150.

⁷ Varro (r. r. I 17, 2) radí, aby byla na nezdravých místech půda vzdělávána raději námezdnými dělníky než otroky.

⁸ Lze tu uvést jako příklad údaj Suetoniův (Vesp. 18), kde se praví, že císař Vespasianus „dal nemalou odměnu strojníkovi, jenž sliboval, že dopraví na Capitolium veliké sloupy velmi lacinou, ale provést to císař nepřipustil se slovy, aby mu dovolil poskytovat výživu chudému lidu“.

⁹ Viz na př. Političeskaja ekonomija, Učebnik, Moskva 1954, str. 30; čes. překlad Politická ekonomie, SNPL, Praha 1955, str. 32.

¹⁰ Colum. I, 7, 6 n.

¹¹ Colum. IV, 3.

¹² Propuštěnec C. Furius Cresimus, byv obviněn z kouzel proto, že měl daleko větší úrodu než jeho mnohem bohatší sousedé, nedostavil prý se k soudu sám, nýbrž „instrumentum rusticum omne in forum attulit et adduxit familiam suam validam atque, ut ait Piso, bene curatam ac vestitam, ferramenta egregie facta, graves ligones, vomeres ponderosos, boves saturos“ (Plin. Nat. hist. XVIII 41–43). Srov. též Cato 5, 6 aratra vomeresque facito uti bonos habeas.

¹³ Colum. IV 24. — Columella zdůrazňuje mnohokrát zejména v knize de arboribus, že se má pracovat falce acuta (5, 2; 8, 3; 10, 5), acutissima falce (3, 4; 7, 5; 26, 4; 29, 1), acuto scalpro (26, 6), acuto scalpello (26, 8), tenuissimo scalpello (8, 1), acuta dolabra (10, 2), ferro acuto (7, 5), acutissimo ferro (6, 4), acuto ferramento (26, 3), acutissimo ferramento (21, 2), ferramentis quam acutissimis (10, 1).

¹⁴ Plaut. Pseudol. 157 n.; cituji překlad J. L. Čapka, Praha 1907, str. 14, s malou úpravou.

¹⁵ Colum. III 3.

¹⁶ Colum. I 7 n., XI 1, a j.

¹⁷ Colum. I 9, 5 Nihil tamē eiusdem agilitatis homo frugi non melius quam nequam faciet. Hoc interposui, ne quis existimet in ea me opinione versari, qua malim per noxios quam per innocentis rura colere. — Domnívám se, že adjektiv „noxii“ a „innocentes“ užil Columella hlavně z důvodů stilistických, aby nemusil znovu opakovat „nequam“ a „frugi“. Na jiném místě (III 3) označuje Columella slovem „noxius“ laciného otroka koupěného v dražbě.

¹⁸ Plaut. Menaech. 974 n. Verbera, compedes, molaе, magna | lassitudo, fames, frigus durum. Haec pretia sunt ignaviae. Iuven. VIII 179 n. Quid facias talem sortitus, Pontice, servum? | Nempe in Lucanos aut Tusca ergastula mittas; Seneca dial. V (de ira III) 32, 1 magnam rem sine dubio fecerimus, si servolum infelicem in ergastulum miserimus; ibid. 32, 2 vinculis, carcere, fame vindicamus rem castigandam flagris levioribus; a j.

¹⁶ Plin. Nat. hist. XXXIII 26 Hoc profecere mancipiorum legiones, in domo turba externa ac iam servorum quoque causa nomenclator adhibendus; Seneca dial. VII (de vita beata) 17, 2 turpiter aut tam negligens es, ut non noveris pauculos servos, aut tam luxuriosus, ut plures habeas, quam quorum notitiae memoria sufficiat; Petron. 37, 9 familia vero, habae habae, non mehercules puto decumam partem esse quae dominum suum noverit; Seneca Controv. II 1, 26 ignoti servorum domino greges; srov. též Lucan. I 70 longa sub ignotis extendere rura colonis. — O velkém množství otroků v Itálii srov. na př. Liv. VI 12,5 innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quae nunc vix seminario exiguo militum relicto servitia Romana ab solitudine vindicant.

¹⁷ Tac. Ann. XIV 44 Postquam vero nationes in familiis habemus, quibus diversi ritus, externa sacra aut nulla sunt, conluviem istam non nisi metu coercueris.

¹⁸ Vzpomínka na dřívější svobodu byla u takových otroků nezřídka podnětem k přestupkům; srov. Seneca dial. V (de ira III) 24, 3 puerum aetas excuset, feminam sexus, extraneum libertas, domesticum familiaritas.

¹⁹ Plaut. Mostell. 19 augebis ruri numerum, genus ferratile.

²⁰ Označuje je tak několikrát Columella (hlavně v I. knize, kap. 6 a 7); že jde o terminus technicus, lze soudit ze slov Apuleiových, Apol. 47: Quindecim liberi homines populus est, totidem servi familia, totidem vincti ergastulum. — Viz též můj článek Frugi mancipia a servi vincti u Plinia (Epist. III 19), Listy filologické, IV (LXXIX) 1, 1956, str. 24 n.

²¹ Cato 56; 57; Petron. 39, 9; Seneca dial. IX (de tranq. animi) 10, 1; Plaut. Menaech. 85.

²² Plin. Nat. hist. XVIII 21 At nunc eadem illa vincti pedes, damnatae manus inscriptique vultus exercent; Ovid. Trist. IV 1, 5 n. Hoc est, cur cantet vinctus quoque compede fossor, | indocili numero cum grave mollit opus; srov. též Tibull. I 7, 41 n.; II 6, 25 n.; Seneca dial. IX (de tranq. animi) 10, 1. — Antická kamc, na níž je vyobrazen spoutaný Eros, opírající se znaveně o těžkou motyku (viz A. Furtwängler, Die antiken Gemmen, Leipzig—Berlin 1900, tab. LVII, obr. 9), umožňuje nám představit si, jak pracoval spoutaný otrok.

²³ Ovid. ex Ponto I 6, 31; Trist. IV 1, 5; Lucan. VII 402; Iuven. XI 80. — Srov. Cato 56, Colum. I 9, 4, a j.

²⁴ Colum. I 6, 3 Optime solutis servis cellae meridicem aequinoctialem spectantes fient, vinctis quam saluberrimum subterraneum ergastulum plurimis sitque id angustis inlustratum fenestris atque a terra sic editis, ne manu contingi possint. — Nepřesně popisuje ubytování otroků A. V. Mišulin, Spartak, Moskva 1950, str. 31 n., čes. překl. Spartakus, Praha 1954, str. 30: „Domy otroků byly vykopány hluboko v zemi, aby nebylo možno dosáhnout rukou okna, umístěného ve výšce ulice. Takové kasárny pro otroky nazývali Římané ergastulum. Ještě horší obydlí, syrová a polotemná, se dělala speciálně pro otroky, kteří byli zakováni do řetězů. Byly to opravdové káznice, jejichž obyvatelé v nich žili za hrozných podmínek jako zvířata.“ Mišulin se místo Columely dovolává toho, že Varro mluví o zařízení chlévů pro býky a že se současně zmiňuje o komůrkách otroků. Jde tu zřejmě o tuto Varronovu větu (r. r. I 13, 1): Familia ubi versetur providendum, si fessi opere aut frigore aut calore, ubi commodissime possint se quiete recipere. Avšak z této věty nevyplývá pro Mišulinův popis nic.

²⁵ H. Thédénat v Daresberg—Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, II, s. v. Ergastulum, str. 811. Srov. též H. Wallon, Histoire de l'esclavage dans l'antiquité, 2me édit., Paris 1879, II, str. 223 n. M. Weber, Die römische Agrargeschichte in ihrer Bedeutung für das Staats- und Privatrecht, Stuttgart 1891, str. 240, má za to, že ergastulum bylo vězení, v němž pracovali a spali spoutaní otroci, dlužníci a noxii. Podle toho by tedy ergastulum bylo jakýmsi druhem dílny. To zcela nevyklučuje ani A. Mau, PWRE, VI, s. v. Ergastulum, sl. 431, ale on i H. Gummerus, Das römische Gutsbetrieb, Klio, Beiheft 5, Leipzig 1906, str. 91 n., upozorňují na to, že jsou ergastula bezpečně doložena pouze v zemědělství a tam servi vincti nepracovali v ergastulu, nýbrž na poli (srov. též W. E. Heitland, Agricola, Cambridge 1924, str. 146 a 242). Není však pochyb, že byli otroci v poutech zaměstnáváni i v jiných výrobních odvětvích, a nikoli jen na poli; srov. na př. známý Apuleiův popis otroků pracujících v pekárně (Metam. IX 12).

²⁶ PWRE, suppl. VI, s. v. Sklaverei, sl. 979. — Naopak H. Dessau, Geschichte der römischen Kaiserzeit, II. Bd., 2. Abt., Berlin 1930, str. 415, zdůrazňuje, že spoutání otroků nikterak nebylo jen trestem.

²⁷ Martial. IX 22, 4 et sonet innumera compede Tuscus ager; Seneca controv. V 5 arata quondam populis rura singulorum nunc ergastulorum sunt; srov. též Lucan. VII 402 n.

²⁸ V Etrurii, kde pracovalo podle Martiala, IX 22, 4, nesmírné množství otroků v okovech, viděl Tib. Gracchus toú; γεωργούτας ἢ νέμοντας οἰκέτας ἐπεισάκτους καὶ βαρβάρους (Plut. Tib. Gracch. 8).

²⁹ Suet. Aug. 32, Tib. 8.

³⁰ Colum. I 8, 16; srov. též XI 1, 22.

³¹ Colum I 8, 17.

³² H. Wallon, uv. dílo, II, str. 96.

³³ Seneca dial. IX (de tranq. animi) 10, 1 cogita compeditos primo aegre ferre onera et impedimenta crurum; deinde, ubi non indignari illa sed pati proposuerunt, necessitas fortiter ferre docet, consuetudo facile.

³⁴ Plin. Nat. hist. XVIII 36 coli rura ab ergastulis pessimum est, ut quidquid agitur a desperantibus. Srov. též Tibull. I 7, 41 n.

³⁵ Colum. I 9, 4 Minus in hoc officio quam in ceteris agricolatio frugalitatem requirit, quia et in turba et sub monitore vinitor opus facere debet ac plerumque velocior animus est inproborum hominum, quem desiderat huius operis conditio. Non solum enim fortem, sed et acuminis strenui ministrum postulat.

³⁶ Colum. I, praef., 3 Nec post haec reor violentia coeli nobis ista, sed nostro potius accidere vitio, qui rem rusticam pessimo cuique servorum velut carnifici noxae dedimus.

³⁷ Iuvenal. XI 190 n. Protinus ante meum quidquid dolet exue limen, | pone domum et servos et quidquid frangitur illis | aut perit;...

³⁸ Sám statkář kontroloval čas od času asi jen cennější inventář a zařízení statku. Colum. I, 8, 20 Tum etiam (pater familiae) pecus et familiam recenseat fundique instrumentum et supellectilem.

³⁹ Srov. též Colum. I 8, 8 Ut ab his arcendus (sc. vilicus), ita exhortandus est ad instrumentorum ferramentorumque curam, ut duplicia, quam numerus servorum exigit, reflecta et reposita custodiat, ne quid a vicino petendum sit, quia plus in operis servorum quam in pretio rerum eius modi consumitur.

⁴⁰ Colum. I 8, 15 et cum hac comitate domini levari perpetuum laborem eorum (sc. servorum rusticorum) intelligerem.

⁴¹ Colum. XII, 3 tum insistere atriensibus, ut supellectilem exponant, et ferramenta deterosa nitentur atque rubigine liberentur, ceteraque, si refectionem desiderant, fabris concinnanda tradantur.

⁴² Colum. XI 2, 92 Tum etiam per lucubrationem ferramenta acuere et ad ea facere vel facta manubria aptare.

^{42a} Srov. E. Ciccotti, uv. dílo, str. 139 a 209.

⁴³ Seneca dial. IV (de ira II) 31, 4 Quid novi est, si inimicus nocet, amicus offendit, filius labitur, servus peccat?

⁴⁴ Adjektivum *innocens* není ve významu *řádný* neobvyklé. Srov. na př. Cic. in Verr. act. I 4, 12 in provincia Sicilia, quam iste per triennium ita vexavit ac perdidit, ut ea restitui in antiquum statum nullo modo possit, vix autem per multos annos *innocentesque* praetores aliqua ex parte recreari aliquando posse videatur; Suet. Vitell. 2, 4 vir *innocens* et industrius, sed amore libertinae perinfamis. — Srov. též pozn. 14.

⁴⁵ Cic. de off. III, 23, 91 In mancipio vendundo dicendane vitia, non ea, quae nisi dixeris, redhibeatur mancipium iure civili, sed haec, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum. Srov. též Varro r. r. II 10, 5; Dig. XI 3; a j. Konkrétní kupní smlouvy, v nichž je tato podminka obsažena, jsou v CIL III 937, 940 (=G. Bruns, Fontes iuris Romani antiqui, VII. ed, Tubingae 1909, str. 329 n.). — Narážky a zmínky o tom, že otroci okrádali své pány, jsou v literárních textech časté, v nápisech poměrně vzácné.

⁴⁶ Colum. XI, 1, 23 Neque enim coloniae suae terminos egredi debet (sc. vilicus) nec absentia sua familiae cessandi aut delinquendi spatium dare.

⁴⁷ Colum. I, 9, 5 n. Sed et illud censeo, ne confundantur opera familiae, sic ut omnes omnia exsequantur. Nam id minime conducit agricolae, seu quia nemo suum proprium aliqod esse opus credit, seu quia cum enisus est, non suo, sed communi officio proficit ideoque labori multum se subtrahit; nec tamen viritim malefactum deprehenditur, quod fit a multis.

⁴⁸ Aby nemohli otroci pracující v mlýnech a pekárnách jíst mouku, bylo jim někdy dáváno na krk zvláštní kolo (τροχοειδὲς μηχανημα, zv. παυικαπι; tím jim bylo znemožněno dát ruku k ústům (Pollux, Onom. VII 20; X 112).

⁴⁹ Colum. I, 8, 17 et rursus saevitia atque avaritia laesi (sc. servi vincti) magis timendi sunt.

⁵⁰ Uvedme jen, s jakou trpkou ironií se zmiňuje otrok Tyndarus o svém pracovním nástroji v Plautově komedii Captivi, 1004: lúdem mi haec advenienti upupa qui me delectem datat. — S jakou nechtí pracovali otroci v poutech a jak se jich snažili zbavit, vyjadřuje výstižně opět Plautus, Menaech. 79—86.

ОБ УНИЧТОЖЕНИИ АНТИЧНЫМИ РАБАМИ ОРУДИЯ ТРУДА

Марксистские ученые часто приводят тот факт, что рабы своевольно портили орудия труда, и ссылаются лишь на одно примечание Маркса (Капитал, том I, 1949 год, стр. 203, примечание 17), основанное на доказательствах американского рабства последнего времени. Автор рассматривает некоторые источники, относящиеся ко времени высшей стадии рабовладельческого строя в Италии и заключает: Рабы Америки, равно как и рабы древнего греко-римского мира не были заинтересованы в результатах труда, отличались низкой его производительностью; но в противоположность рабам Америки рабы древнего греко-римского мира не пользовались при своей работе более грубыми орудиями труда чем свободные работники. Нельзя тоже однозначно утверждать, что рабовладельцы боялись доверять своим рабам лучшие орудия — но необходимо лишь констатировать, что они, в большинстве случаев, избегали вложений и, как правило, не очень заботились о состоянии орудий. Качественные орудия, конечно, нельзя было доверить всякому рабу, главным образом работающим в кандалах рабам. После дние могли достичь отдыха лишь таким образом, что они нарочно портили орудие, без которого нельзя было работать. Утверждение, будто бы античные рабы уничтожали с наслаждением орудия труда, является все же преувеличенным обобщением.

Перевела: Л. Оралкова

ÜBER DIE VERNICHTUNG DER ARBEITSGERÄTE VON ANTIKEN SKLAVEN

Die marxistischen Wissenschaftler führen des öfteren an, daß die Sklaven eigenwillig die Arbeitsgeräte vernichtet haben, wobei sie sich nur auf eine Bemerkung von K. Marx (Das Kapital, I, Berlin 1951, S. 205, Anm. 17) berufen, die sich auf Belege aus der neuzeitlichen amerikanischen Sklaverei stützt. Verfasser analysiert einige Quellen aus der Kulminationszeit der auf Sklaverei gegründeten Gesellschaft in Italien und gelangt zu diesen Schlußfolgerungen: Den amerikanischen und antiken Sklaven war gemeinsam die Interesselosigkeit für die Arbeit und ihre geringe Produktivität. Allerdings hatte man im Gegensatz zu der amerikanischen Sklaverei im Altertum den Sklaven keine allzu primitiven Geräte zugeteilt, sondern sie waren in dieser Hinsicht den freien Arbeitern gleichgestellt. Auch kann man nicht eindeutig behaupten, daß die Sklavhalter aus Furcht ihren Sklaven nicht bessere Geräte in die Hände gaben, sondern es muß lediglich festgestellt werden, daß sie zumeist größere Investitionen zu vermeiden trachteten und sich um den Stand der Geräte in der Regel wenig kümmerten. Hochwertigere Geräte konnten freilich jedem Sklaven nicht anvertraut werden, namentlich denjenigen, die in Fesseln arbeiten mußten. Diese konnten sich nämlich eine kurze Rast nur dadurch verschaffen, daß sie absichtlich die Geräte beschädigten, ohne die man die Arbeit nicht verrichten konnte. Die Meinung, daß die antiken Sklaven mit Leidenschaft die Arbeitsgeräte vernichteten, scheint jedoch als übertriebene Verallgemeinerung zu sein.

Übersetzt von Zd. Masařík